

Henrik Jøker Bjerre

Miljøbevægelsens nye ånd

Luc Boltanski og Ève Chiapello har i *Kapitalismens nye ånd* beskrevet transitionen fra det sene europæiske industrisamfunds "kapitalistiske ånd" til den nye kapitalistiske ånd i den såkaldte netværksøkonomi. Denne artikel forsøger at spore en parallel udvikling inden for miljøbevægelsen: Hvor kapitalismen var udsat for radikal kritik fra miljøbevægelser af mange slags i 1960erne og de tidlige 1970ere, følger de fleste miljøbevægelser i dag netværkskapitalismens spilleregler. På den ene side har netværksøkonomien været i stand til at inkorporere mange af de kritiske punkter, som den tidlige miljøbevægelse fremførte, og på den anden side har miljøbevægelserne rettet ind efter de spilleregler som det parlamentariske demokrati og de frie markeds kræfter giver.

Spørgsmålet er imidlertid om miljøbevægelserne kan vedblive med at have denne interne position i forhold til netværksøkonomien, samtidig med at de nye krav honoreres som verdens miljø- og især klimamæssige tilstand frembyder.

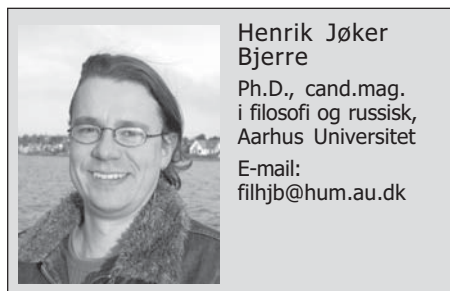
Søgeord: Boltanski, kapitalisme, miljøbevægelse, dybdeøkologi, kritik, klimaforandringer.

I forordet til den engelske udgave af *Kapitalismens nye ånd* bruger Luc Boltanski og Ève Chiapello kort den politiske økologi som eksempel på, hvordan det overhovedet at tale om "kapitalisme" har været fraværende i politik og sociologi siden 1970erne.¹ Det forekommer, skriver de, at økologiens diskurs har "glemt den forbindelse, [der før var] indlysende, mellem ødelæggelsen af naturressourcerne og 'forfølgelsen af profit for enhver pris'" (Boltanski og Chiapello 2005: ix). Jeg vil i denne artikel forsøge at uddybe, hvad det er for en forandring, der er sket med de folkelige miljøbevægelser og deres politiske krav; en uddybning, der passer bemærkelsesværdigt godt ind i den generelle forandrings- og fornyelsesproces, kapitalismen har undergået fra midten af 1960erne til midten af 1990erne, og som de to forfattere beskriver i deres hovedværk.

Overgangen fra industrisamfundets produktions- og rationalitetsnormer til den "nye kapitalismes" forandrede legitimeringsprocedurer og arbejdsformer illustreres meget tæt af den udvikling, der er sket i miljøbevægelsernes politiske metoder og selvforståelse. Fra at være en markant og universel kritik af industrisamfundets hensynsløse udnyttelse af naturen og et radikalt krav om politisk forandring, ser det ud som om, miljøbevægelserne igennem de seneste 20-30 år har antaget en langt mere moderat form – som en slags interesseorganisationer, der kæmper for et særligt sæt af interesser ("miljøets") uden at stille spørgsmålstegn ved den samfundsorden, inden for hvilken forskellige interesser fremsættes og forhandles. Miljøbevægelsernes oprindeligt meget radikale kritik er med andre ord blevet tilpasset de politiske rammer i den "nye kapitalisme", blandt andet igennem en "anerkendelse" af visse dele af miljøbevægelsernes krav som legitime, samtidig med en helt konkret indlemmelse af de kritiske røster, miljøbevægelsernes talsmænd, i det øvrige samfunds respekterede, indflydelsesrige og velbetalte kredse. Miljøpolitik er blevet et selvstændigt politikområde, hvor virksomheder, interesseorganisationer og enkeltpersoner deltager i høringsprocesser, udvalgsarbejde osv., og dermed bliver miljøbevægelsernes synspunkter på én gang hørt og tæmmet.

Artiklen er bygget op som følger. Først (i afsnit I) vil jeg gennemgå nogle af de centrale begreber fra *Kapitalismens nye ånd* for at sætte scenen for den forandring, jeg identificerer i miljøbevægelsen eller "den politiske økologi". Dernæst (II) fortælles historien om overgangen fra 1960ernes radikale miljøaktivisme til 1990ernes moderate og afdæmpede kritik og til den politiske forbruger, eksemplificeret ved to epokale begivenheder, henholdsvis Earth Day I-demonstrationerne i 1970 og protesterne mod Frankrigs atomprøvesprængninger i 1995. I afsnit III defineres, med hjælp fra Immanuel Kant, en mere filosofisk distinktion mellem to forskellige politiske impulser i de såkaldt "ideale" interesseorganisationer – én, der passer på den oprindelige miljøaktivisme og én, der beskriver den "anerkendte" og pragmatiske miljøkamp siden omkring 1995. I afsnit IV ser jeg på muligheden for, at miljøaktivismen igen kan blive en alvorlig udfordring for kapitalismen. Først gennemgås og

Henrik Jøker
Bjerre
Ph.D., cand.mag.
i filosofi og russisk,
Aarhus Universitet
E-mail:
filhjb@hum.au.dk

kritiseres dybdeøkologien, der opstod i kølvandet på de første og mest radikale aktivistiske bevægelser og i en årrække lignede en egentlig politisk-filosofisk artikulation af en ny politisk orientering, og som muligvis kan blive til inspiration for fremtidige miljøbevægelser, og endelig stilles spørgsmålet om miljøproblemerne som sådan (ikke mindst de forestående klimaforandringer) simpelthen vil fremtvinge en tilbagevending til mere radikale forandringskrav, der kan tilsidesætte en række af de tests og legitimeringsprocedurer, der er gældende i dag.

Kapitalismens nye ånd

Man kan ikke undgå at bemærke den slående kontrast, skriver Boltanski og Chiapello, mellem de to årtier 1968-78 og 1985-95, når man betragter dem med henblik på kritikken af kapitalismen: "Den første periode var præget af en offensiv social bevægelse, der gik vidt ud over arbejderklassens grænser", mens den anden var præget af bl.a. en "social bevægelse, der næsten udelukkende udtrykker sig selv gennem humanitær bistand" (Boltanski og Chiapello 2005: 167). Lidt groft sagt er forskellen mellem de to perioder en forskel mellem en bred, aktivistisk politisk bevægelse, der kræver forandringer i fundamentale elementer af samfundsstrukturen, og så en mere moderat "hattedamebevægelse", der består af engagerede individer, der hver især vil gøre deres for at hjælpe dem, der har det værre end dem selv, f.eks. gennem fortaler-virksomhed. Boltanski og Chiapellos analyse er, at kapitalismen i løbet af ca. 30 år efter 1968 undergik en betydelig transformation, der indoptog en række af de kritikpunkter, der artikuleredes i sociale bevægelser, fagforeninger, af intellektuelle osv. – både hvad angår "social kritik" og "artistisk kritik", dvs. den kritik der går på forhold som seksualitet, livskvalitet, meningsfuldhed osv. Ved at transformere sig selv og skabe en helt ny "ånd", der først og fremmest består i netværksøkonomiens forandrede tilgang til arbejdsliv, socialitet og selvrealisering, formåede kapitalismen at overvinde den krise, den var gerådet ud i omkring midten af 1960erne.

Hvad Boltanski og Chiapello gør er dermed mere præcist at identificere en "tredje ånd", som kapitalismen er nået frem til: Den første ånd var den "oprindelige" kapitalistiske ånd, der i midten af 1800-tallet fremhævede auto-

nomi, selv-realisering og det enkelte menneskes mulighed for at frigøre sig fra traditionsbestemte bindinger til sted, familie og beskæftigelse. Ved at tilbyde lønarbejde løsrevet fra historisk og geografisk tilknytning muliggjorde kapitalismen et decideret opbrud i gamle værdier og afhængighedsforhold. Kapitalismens emancipatoriske tiltrækningskraft kunne opsummeres i forskellen mellem "status" og "kontrakt" (Boltanski og Chiapello 2005: 425). Enhver var fri til at indgå i et kontraktforhold med en fabriksejer. Imidlertid førte kapitalismen, trods dens umiddelbart frigørende kraft, til sociale kriser og kritik for "egoistisk" udbytning af arbejderne (af grunde der er velkendte for læsere med et basalt kendskab til Marx' kritik af kapitalismen), og derfor opstod omkring 1930 en krise i kapitalismen selv, der kun kunne afværges ved at indoptage noget af kritikken.

Derfor skabtes en mere moderne forestilling om en virksomhed som en integreret del af samfundet med forståelse for social retfærdighed til gengæld for en mere struktureret virksomhedsorganisation med fokus på effektivitet, rationalisering og arbejdsdeling (Boltanski og Chiapello 2005: 201). Sideløbende med etableringen af kapitalismens "anden ånd" opbyggedes velfærdsstaten. Selvom den sociale sikkerhed dermed blev øget og arbejdsmarkedet blev mere stabilt, blev kritikken af kapitalismens fremmedgørende effekt imidlertid ikke mindre – tværtimod. Hvor mellemkrigstidens kritik af kapitalismen i højere grad var gået på arbejderklassens undertrykkelse som klasse, var der nu større fokus på det enkelte individs fremmedgørelse i et lønarbejde, han ikke kunne identificere sig med og som (fra individets betragtning) virkede meningsløst. Kapitalismens nye (tredje) ånd er i høj grad svaret på denne kritik – en netværksøkonomi med meningsfulde og fleksible arbejdspladser, hvor den enkelte opfordres til at skabe meningen med sin egen jobsituation, skifte jobs og udfolde sig selv i et karriereforløb, der ikke er bundet til hverken tradition, sted eller en bestemt arbejdsplads. Kapitalismen undergik med andre ord endnu en transformationsproces, der gjorde det muligt at inkorporere de elementer, den blev beskyldt for at mangle.

I det følgende vil jeg forsøge at beskrive, hvordan udviklingen i den folkelige opbakning til miljøbevægelsernes aktivisme har undergået en forandring, der spejler den transformation fra kapitalismens "anden" til dens "tredje" ånd, som Boltanski og Chiapello beskriver. Fra at være en bred, radikal og kompromisløs kritik af kapitalismen som fremmedgørende (af mennesket over for sig selv eller sin egen natur i fremmedgørelsen på arbejdspladsen og af menneskets forhold til den omgivende natur) og ødelæggende (forurenende, balanceforstyrrende) blev miljøbevægelsen til en mere moderat, konstruktiv bevægelse, hvis repræsentanter i udstrakt grad blev anerkendt af det officielle system og inddraget i konkrete beslutningsprocedurer om f.eks. fredninger, råstofvindinger, vandmiljøplaner osv. Denne forandring kan på én gang fortolkes som miljøbevægelsernes sejr og nederlag: Sejr, fordi den fik det, den bad om – en decideret miljøpolitik og en anerkendelse af de problemer, den

kapitalistiske produktionsform skabte; nederlag i den forstand, at miljøbevægelsen har mistet sin radikale, kompromisløse kraft og dermed sin oprindelige ambition om en decideret forandring af de grundlæggende (økonomiske og politiske) forhold, der har skabt de problemer, den kræver løsning af.

Fra økologi til egologi

Den 22. april 1970 deltog ca. 20 millioner mennesker i demonstrationer over hele USA under overskriften "Earth Day I". Det er noget nær umuligt at forestille sig en sådan mobilisering i dag for noget, der var en slags blandet landhandel af økologiske intuitioner. Som George Sessions skrev i 1995 (netop det år, Boltanski og Chiapello indikerer som året, hvor kapitalismens nye ånd var installeret):

For en ny generation, eller for dem, der er for unge til at huske det, er det vanskeligt at forestille sig den begejstring, der var i disse masse-demonstrationer til støtte for Jorden, som udtrykte et idealistisk håb om en ny økologisk begyndelse for menneskeheden. (Sessions 1995: 174)

1960ernes og de tidlige halvfjerdseres kritik af kapitalismens destruktive indflydelse på både mennesker og miljø udviklede sig til en massiv bevidstgørelseskampagne, der rent faktisk var effektiv. Den effektive, "rationalistiske" planlægning af virksomhedsdriften syntes at have ukontrollerede sideeffekter, ingen havde forudset, og som begyndte at vække stor bekymring. Var den større kontrol og effektivitet blevet betalt med en pris, der kunne true selve livsgrundlaget for den biologiske mangfoldighed og måske endda dermed for menneskets eget livsgrundlag? Siden i hvert fald Rachel Carson's *Silent Spring* fra 1962 (en bog om de totalt uventede og massive skader fra brugen af DDT) var kritikken af den arrogante vestlige kapitalistiske udnyttelse af den naturlige verden blevet en stærk bevægelse, der fandt naturlige allierede blandt hippier, fredsbevægelser, socialistiske grupper m.fl. Der var tilsyneladende en fælles dagsorden i kampen mod det brutale og kortsigtede kapitalistiske system, en økonomi, som Kenneth Boulding sagde det, der "uundgåeligt underminerer naturens økonomi". Noget var frygtelig galt, og det måtte ændres. Hvis man vil til Rom og opdager, at man er på vej til Milano, nytter det ikke at sætte farten ned. Man må vende om.

Omkring den samme tid var økologien ved at blive etableret som viden-skab, (første udgave af Odums *Fundamentals of Ecology* er fra 1953), og den var begyndt at vække interesse inden for andre forskningsområder. På Oslo Universitet begyndte professor i filosofi Arne Næss i 1968 at introducere økologi i sine forelæsninger, og han blev snart involveret i bredere aktiviteter inden for den fremvoksende økologiske bevægelse. Næss delte intuitionen om, at tingene var ved at komme helt ud af kontrol, og han forsøgte at identificere baggrunden for denne truende situation i en filosofisk analyse, der førte til

definitionen af "dybdeøkologien", som vi skal vende tilbage til i afsnit IV.

Earth Day I i 1970 markerede noget i retning af miljøaktivismens første kulmination. Følelsen af at være på at tog, der kørte i fuld fart i den gale retning, sammen med den naive forestilling om at samfundet som sådan kunne ændres, skabte en atmosfære i USA, såvel som i mange andre lande, der tvang det politiske establishment til at reagere. Et af de initiativer, der blev taget for at imødekomme kravene fra de tiltagende folkelige protester var FNs miljøkonference i Stockholm i 1972. Den blev indkaldt på baggrund af anerkendelsen af "behovet for et fælles udsyn og fælles principper til at inspirere og guide verdens folk i bevarelsen og forbedringen af menneskenes miljø" (UNEP 1972).

Der synes at være to, bemærkelsesværdigt forskellige, måder at fortolke denne begivenhed. Arne Næss skrev i 1992, at "FNs miljøkonference i 1972 i Stockholm var den første anerkendelse fra det politiske establishment af sociale og politiske miljøkonflikter" (Sessions 1995: xi). Med samme udgangspunkt, men en helt anden pointe, har Mikael Nyberg beskrevet konferencen som en slags fjendtlig ideologisk overtagelse:

Mødet mellem den herskende monopolkapital og hippiebevægelsen en sommeraften i Stockholm i begyndelsen af 1970'erne markerer, hvordan dele af det transatlantiske borgerskab forsøger at genoprette deres ideologiske herredømme efter de foregående års mange prøvelser. (Nyberg 2005: 94)

Nyberg understreger, hvordan allerede Earth Day i 1970 blev sponsoreret af store amerikanske firmaer og arrangeret af The Conservative Foundation, som bl.a. blev støttet af Rockefeller-familien. Hans analyse af incitamentet til denne blomstrende økologiske ansvarsbevidsthed blandt den finansielle elite er klar:

Den personlige livsstil blev anbefalet som en erstatning for den politiske massebevægelse. Borgerne skulle overlade det statslige, de store samfundsspørgsmål, til dem der bedre havde forstand på det. (Nyberg 2005: 97)

Hvad Nyberg forsøger at fastslå er, hvad man kunne kalde privatiseringen af den økologiske ansvarsbevidsthed. Før den rigtig kom i gang, blev den økologiske bevægelse til et spørgsmål om skyld og anger blandt individer for deres bidrag til de katastrofale scenarier, der ventede forude, hvis den materialistiske grådighed fortsatte. Det store, åbne felt af sociale eksperimenter og protester skulle transformeres til et ligeså stort økologisk overjæg, der holdt subjekterne i et fast greb, idet det altid tilføjede et "hvilken ret har du til at beskyldte nogen for noget" til ethvert initiativ i retning af en mere fundamental politisk

kritik. Nybergs fortolkning af den historiske dimension ved konferencen i Stockholm er altså først og fremmest at fremhæve dens neutraliserende funktion: Den officielle accept af miljøbevægelsernes bekymringer (men sandelig ikke af deres mål) markerede samtidig momentet for kastrationen af deres mere radikale potentiale.

Nybergs meget kritiske holdning til "det officielle systems" anerkendelse af udfordringen fra miljøproblemerne kan også formuleres en smule mere neutralt i Boltanski og Chiapellos termer. Miljøbevægelsens kritik af kapitalismen kunne anses for at være en "artistisk" kritik, nemlig én der fremhævede vores fremmedgjorte liv i forhold til naturen; at vores masseproducerede fødevarer er blevet dårligere og etisk tvivlsomme; og at vores evne til at være opmærksomme på og tage hånd om forandringer i naturen, der kan skade vores egen velvære eller sikkerhed, på længere sigt er blevet reduceret. Med anerkendelsen af miljøbevægelsen og etableringen af en egentlig miljøpolitik i de fleste lande, blev de "artistiske" kritikere indoptaget i virksomheder, organisationer og politiske cirkler, hvor deres holdninger blev taget alvorligt og hvor de fik indflydelse på beslutningsprocedurer. Efterhånden opnåede de mest intellektuelle og kreative miljøforkæmpere, meget lig de projektorienterede netværkshippier i virksomhederne, status som high society lobbyister med daglig gang ind og ud af de bonede gulves kontorer. Prisen for denne anerkendelse og økonomiske velstillethed var imidlertid naturligvis afkaldet på de former for kritik, der for alvor udfordrede det etablerede system, hvorfor Nybergs pointe ikke er uden relevans. Man kunne sige, at de "nødvendige" former for kritik blev indoptaget, dvs. de kritiske pointer, der som mindste mål måtte anerkendes, og som kunne absorberes i den bestående ramme, mens de mere "radikale" blev efterladt med endnu mere tvivlsom legitimitet. Tilbage i græsrodsorganisationerne og i radikale grønne partier blev med andre ord de lidt mindre checkede aktivister med deres ønske om en helt anden livsstil og radikale utopister og filosofiske fantastier uden politisk legitimitet.

Delegitimeringen af den radikale miljøkritik er meget fint opsummeret i Luc Ferry's angreb på økologien i *Den nye økologiske orden* fra 1992: "Hvis økologien vil være politisk, bliver den aldrig demokratisk. Hvis den skal være demokratisk, må den give afkald på den store politiks blændværker" (Ferry 1995: 206). Dybdeøkologien har, ifølge Ferry, en inhærent totalitær drift, hvilket han beviser ved at henvise til, at noget af den mest progressive lovgivning om dyrerettigheder og beskyttelse af naturlige landskaber, verden har set, blev introduceret i Nazityskland (Tierschutzgesetz fra 1933 og Reichsnaturschutzgesetz fra 1935). Ferry tenderer mod at ville delegitimere enhver form for økologisk kritik af kapitalismen, og denne synsvinkel på miljøbevægelsen blev (i en lidt mildere form) almindelig i den periode, Boltanski og Chiapello betegner som formationsperioden for kapitalismens nye ånd (1975-1990). For ikke at blive set som potentiel økofascist måtte den økologisk bevidste borger opgive "storpholitikken" og omdirigere sit fokus på sin egen have, transport og

sine egne indkøb. Den politiske forbruger skulle snart følge. I en væsentlig forstand kan man derfor i virkeligheden sige, at både Næss og Nyberg har ret i deres karakteriseringer af 1972 mødet i Stockholm. Det var den første gang, det politiske establishment seriøst anerkendte de miljømæssige udfordringer, menneskeheden stod overfor, og det var en form for repressiv anerkendelse – med den blev opmærksomheden ført i retning af det individuelle ansvar.

Fra at have været en bevægelse, der med Næss' ord indså "nødvendigheden af at stille spørgsmålstejn ved alt" (Sessions 1995: 76), tog miljøbevægelsen mere og mere form som en bevægelse, der arbejdede inden for rammerne af den overordnede økonomiske og politiske horisont, som en form for "lobby organisation" på vegne af dyr, habitater, endda træer og landskaber. I sikker overbevisning om, at et genuint politisk standpunkt i miljøspørgsmål uundgåeligt ville føre til totalitær tænkning, kunne den økologisk ansvarsbevidste borger gøre to ting: melde sig ind i Verdensnaturfonden og købe økologisk mad. Med opløsningen af de socialistiske systemer i Østeuropa og fornemmelsen af at være nået frem til "historiens afslutning" eller i hvert fald overvindelsen af behovet for de såkaldt "store fortællinger", forstærkedes denne tendens naturligvis dramatisk. Op igennem 1990erne, side om side med New Labour og den tredje vejs socialdemokrati, kom den politiske forbruger endelig helt frem i lyset. Indoptagelsen af miljøkritikken i det etablerede og accepterede medførte med andre ord to parallelle procedurer: Delegitimeringen af de radikale utopistiske eller "totalitære" tendenser i miljøkritikken og skabelsen af en "grøn forbrugersisme", der i første omgang førte til økologiske fødevarer og senere til en branding af virksomheder med "grønne regnskaber" og profiler.

Sommeren 1995 markerede således et nyt historisk moment (der markerer "miljøbevægelsens nye ånd"), hvor boykotterne af Shell (der måtte opgive deres planer om at dumpe olieplatformen Brent Spar på åbent hav) og Frankrig (der insisterede på deres ret til at gennemføre atomprøvesprængninger i Stillehavet) fik massiv opmærksomhed og stor opbakning. Selvom denne sommers begivenheder kunne ses som en genoplivning af en fælles økologisk bevidsthed ("Red koralrevne!" osv.), kunne de også, og – vil jeg hævde – meget mere konsistent, fortolkes som miljøbevægelsens endegyldige resignation som et "storpolitisk" projekt. Ganske vist "vandt" miljøorganisationerne (anført af Greenpeace) og den folkelige boykot af og modstand mod Shell og tvang oliefirmaet til at trække Brent Spar ind på land i stedet for at dumpe den, men den reelle miljømæssige gevinst herved er i virkeligheden tvivlsom. Og hvad angår Frankrig virkede demonstrationerne på mange simpelthen grinagtige, samtidig med at deres indflydelse på Frankrigs beslutning udeblev. Var ikke den pludselige og korte eufori i at hælde fransk vin i kloakken en genopførsel af miljøbevægelsens politiske drive som farce? (Mange vil fra protestcykelturene den sommer netop kun kunne huske billedet af Poul Nyrup Rasmussens berygtede lidt for lille hjelm). Og blev ikke de vrede forbrugeres ultimative

impotens perfekt afsløret af de to søstre (i Århus), der offentligt annoncerede, at indtil Frankrig stoppede prøvesprængningerne, ville de ikke vaske op i deres eget køkken?

Miljøbevægelsens nye ånd synes således at være, at det etablerede system tager vare på håndteringen af miljøproblemerne inden for de muligheder, den nu har, mens den folkelige protest kan artikulere i enkeltsager og gennem "grøn forbrugerrisme", hvor firmaers officielle stillingtagen og produktionsformer bliver til rettesnor for det miljømæssigt ansvarlige menneskes valg og adfærd. Ingen store planer, kun individuelle projekter om at leve "økologisk" bevidst for at leve op til det individuelle ansvar. Som Boltanski og Chiapello beskriver det:

Den grønne forbrugerrisme, der – i det mindste i dens formative fase i 1970'erne – ofte var ledsaget af en kritik af kapitalismen og forbrugs-samfundet, kan anses for et af de nutidige refugier for den artistiske kritik. (Boltanski og Chiapello 2005: 447)

Kritikken er blevet en del af markedet – hvis man vil ændre noget i samfundets miljømæssige adfærd, må man vælge de produkter, der lever op til det krav, man ønsker at artikulere – om det så handler om boykot (som i tilfældet fransk rødvin) eller tilvalg (som i tilfældene æg fra fritgående høns og økologisk mælk). Således er den artistiske kritik også blevet til en forbrugerkritik på markedets præmisser – og endda i vid udstrækning til en form for selvrealisering eller branding af én selv over for familie, kolleger og bekendte.

I dag indrømmer firmaer, der sælger "politisk korrekte" produkter, åbent, at de arbejder på det imaginære plan:

Vi ønsker at se os selv og fremvise os selv som gode mennesker, der gør det rigtige og har kontrol over vores liv. En repræsentant for Max Havelaar i Danmark forklarede i et radioprogram i foråret 2006, hvordan vi er gået fra "økologi til egologi". "Fair trade" kan ikke forvente at kunne leve af menneskers villighed til at redde verden. Den må leve af menneskers villighed til at fremstå som nogen, der ønsker at redde verden. Det skal være trendy [sagde repræsentanten] at vise, at du støtter den gode sag ved at betale en skilling mere for din kaffe for at støtte fattige bønder i den tredje verden. Når du får gæster, skal du huske at lade mærket fra Max Havelaar stikke ud af kaffedåsen osv.

Verden og Naturen

Miljøbevægelsens nye ånd repræsenterer således et eksempel på kapitalismens transformation fra en industriel, effektiviseret og planstyret produktion (og den medfølgende "fremmedgørende" fødevareproduktion og forure-

ning) til en netværksøkonomi med kreative og selvstændige medarbejdere, der tager ansvar for deres eget liv og kræver ordentlige fødevarer til sig selv og deres børn. Imidlertid mener jeg også, at miljø sagen tilbyder en måde at betragte denne transformation som en historie om opgivelsen af et kritisk potentiale, der muligvis kan og bør genartikuleres. Jeg deler ikke Mikael Nybergs mere traditionelt marxistiske opfattelse af at "intet grundlæggende har forandret sig", og at kritikken af kapitalismen derfor stadig stort set er den samme som under dens "første ånd", men jeg mener alligevel, der er noget rigtigt i hans diagnose af, at miljøbevægelsen har resigneret og – for nu at tegne billedet skarpt op – er blevet "købt", dvs. har fået anerkendt en række synspunkter og projekter mod til gengæld at afstå fra en mere universel kritik. Spørgsmålet er, om denne kritik i dag kan genartikuleres på nye betingelser – og om det netop er miljø sagen, der vil komme til at kræve det.

For at stille modstillingen mod den "tidlige" miljøkritik i 1960ernes massebevægelser lidt mere begrebsligt skarpt op over for 1990ernes mere afslappede grønne forbrugerskisme vil jeg hente hjælp fra Immanuel Kants beskrivelse af, hvordan mennesket rummer evnen til både at betragte verden som ordnet, sammenhængende, meningsfuld og som kaotisk, dynamisk og uforudsigelig, dvs. som "natur". Min påstand er, at "miljøbevægelsens nye ånd" orienterer sig mod den første evne, mens den anden muligvis kan være på vej til at blive påkrævet igen. Kants skelnen mellem "verden" og "natur" kan dermed bidrage til at understrege, hvordan overgangen til den ny kapitalisme ikke kun er et spørgsmål om transformation, indoptagelse af kritik og tilrettelæggelsen af et nyt retfærdiggørelsesregime, men også (dermed) nedtoningen eller delegitimeringen af en tilgang til politiske (og in casu miljøpolitiske) spørgsmål, der ikke "passer" ind i miljøbevægelsens nye ånd, men som ikke desto mindre kan forventes igen at ville trænge sig på.

De to ord "verden" og "natur" betegner åbenlyst to af de mest centrale og diskuterede begreber i filosofiens historie. Nogle gange bruges de to udskifteligt; nogle gange bruges det ene ord i en betydning, som det andet ord betyder for andre eller i andre sammenhænge. "Verden", som kosmos eller mundus, synes dog at betyde "alt det, der er" eller "totaliteten af kendsgerninger", som Wittgenstein kalder det. "Verden" er et begreb, der betegner alle nugældende kendsgerninger eller tilstande. For Immanuel Kant betyder begrebet mere præcist "det matematiske hele af alle fremtrædelser og totaliteten af deres syntese" (Kant 1990: B 446). Naturen, derimod, med ordets oprindelse i det latinske nasci, relateres som oftest mere til proces, forandring og fødsel. Hos Kant er denne forskel udspecificeret som følger: "Den selv samme verden kaldes Naturen, for så vidt som den betragtes som et dynamisk hele" (min fremhævning). Verden er "det matematiske hele" af alle fremtrædelser; naturen er "det dynamiske hele" (af det selv samme).

Kant beskriver med andre ord, ved at definere de to begreber mere præcist, to specifikke aspekter af "alt det, der er" og dermed to fundamentale filosofi-

ske problemer: Hvad er det (er det for eksempel endeligt eller uendeligt i udstrækning og delelighed) og hvordan blev det sådan (hvad forårsagede fremtrædelserne og forårsager til stadighed deres foranderlighed)? Disse to spørgsmål opsummerer samtidig i grove træk de fire berømte fornuftsantinomier i Kants første kritik: På den ene side rejser verden set som et matematisk hele spørgsmålet om dens udstrækning og delelighed. Er den uendelig i rummet eller er der en grænse, og er den opbygget af atomer, eller kan enhver enhed deles i mindre enheder? På den anden side rejser "den selv samme verden" set som natur, og dermed som et dynamisk hele, spørgsmålet om de første årsager til bevægelse og forandring. Var der en oprindelig kilde til verden ("den ubevægede bevæger") og findes der forandring, der sker i kraft af andre principper end dem, der beskrives af forstanden, dvs. de mekaniske naturlove?

Fornuftens antinomier opløses af det, Kant kalder regulative idéer. Selvom der ikke er nogen endegyldig løsning på problemet med fornuftens selvmodsigelser (verden må være begrænset, men det kan den ikke være, men det må den være), muliggør vores evne til alene at tænke begreberne verden og natur, at vi kan handle som om de var uproblematisk. Teoretisk set er verden ikke blevet konsistent beskrevet som et kohærent, afgrænset hele, og den ultimative forklaring af naturens fremkomst og dynamik er heller ikke blevet givet, men praktisk set lever vi som om det var tilfældet. For vores formål her mener jeg det vil være rimeligt at opsummere disse regulative principper i de to generelle tendenser, jeg allerede har indikeret: Vi opfatter og systematiserer verdens fremtrædelser som om de var dele af et velordnet, kohærent hele, og vi ser os selv som om vi var frie agenter udstyret med evnen til at forårsage forandring i kraft af vores egen, frie vilje.

Disse to regulative evner kan nu betragtes som måder at forholde sig til de udfordringer, et menneske og et samfund stilles overfor: som noget, der kan defineres, placeres, indordnes under den (verdens)orden, vi har, eller som noget, der kræver et nyt begreb eller en ny struktur, fordi det transcenderer grænserne for, hvad vi havde forventet og kan kapere. Man kunne sige, at den første evne er evnen til at fortsætte med "business as usual": at håndtere, administrere i henhold til de rammebetingelser man er sat til at fungere under (at subsumere under et allerede givent sæt af betingelser), mens den anden evne er evnen til at foretage radikale skift og forandre selve rammebetingelserne for, hvad der skal administreres og håndteres (at reflektere og søge efter et nyt, mere alment begreb).

Det er klart, at den sidste evne synes at have været stærkere i de "oprindelige" ambitioner for miljøbevægelserne i 1960'erne og de tidlige 70'ere, mens den første mere eller mindre beskriver den nuværende tendens i miljøpolitikken. Man kunne også sige, at kravet dengang var, at vi overhovedet skulle have en miljøpolitik (reflektere), og det i dag er den miljøpolitik, der udsprang af dette krav, som administreres og udvikles inden for de betingelser, det parlamentariske demokrati giver den (subsumere). Miljøbevægelsen er således

overgået fra et eksternt, reflekterende perspektiv på (den manglende) miljøpolitik til et deltagende eller internt, subsumerende perspektiv. Samtidig er de fleste miljøbevægelser politisk-filosofiske eller "moralske" krav til systemet forandret fra at være radikale ambitioner på vegne af samfundet i almindelighed til at være lokale og begrænsede mål for bevarelsen af naturlige habitater, truede arter osv., dvs. delelementer inden for den etablerede orden, som "systemet" blot ikke har (tilstrækkeligt) øje for.

Noget af det mest interessante ved Boltanski og Chiapello er, at de har beskrevet en form for syntese af de to evner i forhold til de udfordringer, kapitalismen stod overfor i slutningen af 1960'erne: en transformation og omstrukturering af kapitalismen inden for den kapitalistiske verdensorden. I radikale bevægelser er tendensen som regel at betragte de to som gensidigt udelukkende, dvs. man "giver køb" på sandheden eller retfærdigheden osv., hvis man lader sig nøje med systemets eller ordenens redskaber til at løse problemer som fattigdom og miljødelæggelse, mens systemets moderate fortalere (som Luc Ferry ovenfor) omvendt forkaster de radikale som fantasier, utopister eller totalitære. Boltanski og Chiapello viser, hvordan det kapitalistiske system (i Frankrig, men lignende gælder for det meste af den vestlige verden) gennem en mangfoldighed af konkrete praksisser, en dialektisk blanding af den reflekterende og den subsumerende evne, kunne man sige, og en periode på 15-20 år formåede at indoptage en betydelig del af den radikale kritik og transformere sig selv, således at rammebetingelserne for politisk og økonomisk handling faktisk forandredes undervejs. Reformen kan også være radikale, som de skriver (Boltanski og Chiapello 2005: xvi).

Spørgsmålet er imidlertid, om der netop i miljøbevægelsen er et potentiale for en radikal kritik, der kan genopstå som en "naturbevægelse", altså én der ikke lader sig nøje med de redskaber, der tilbydes af den mere træge, moderate miljøpolitik, der forhandles på systemets præmisser. Mens man med nogen ret kan hævde, at problemet med den artistiske kritik af industriarbejdets monotone og fremmedgørende karakter i første omgang simpelthen blev løst ved at outsource det til tredjeverdenslande og tilbyde et nyt indhold til den første verdens arbejdere, har miljøproblemerne nemlig en anden karakter, der i højere grad gør dem påtrængende for ethvert system, således at de ikke i længden kan "eksporteres" eller udsættes. Dermed stiller miljøproblemerne mere radikale udfordringer til det politiske system og til økonomien om tilpasning og transformation. Miljøet kan ikke "købes" med en artistisk indrømmelse – før eller siden skal prisen for forarmningen af naturen betales.

Denne opfattelse af miljøproblemerne var den fremherskende i dens første, markante fremkomst i 1960'erne, og den er vedblevet med at dukke op som filosofisk position siden, selvom de "faktisk eksisterende" miljøbevægelser som sagt for størstedelens vedkommende har taget en noget mere pragmatisk drejning. Den radikale kritik af kapitalismen, som blandt andet blev systematiseret i den dybdeøkologiske bevægelse, kan måske siges at have overvintret

undervejs i transformationsperioden frem mod kapitalismens nye ånd og nu snart være klar til at træde frem i en ny form som en artikulation af kritikken mod den kapitalistiske verdens ansvar for skabelsen af de klimaforandringer, vi står overfor. Påstanden er, med andre ord, at der i den oprindelige miljøbevægelse var et element af refleksivitet, der endnu ikke er blevet inkorporeret i kapitalismen, og som ligger klar til at blive genoptaget. Miljøsagen kan komme til at repræsentere stedet for et nyt retfærdiggørelsesregime, der genskaber en "stærk" kritik af kapitalismen, fordi den ikke kan inkorporeres i nogen af de bestående retfærdiggørelsesregimer. Den vil i så fald blive en stærk kritik "udefra". Kimen til dette nye retfærdiggørelsesregime blev efter min mening allerede lagt i 1960ernes miljøbevægelse og videreudviklet i dybdeøkologien, men har endnu ikke nået en filosofisk legitimitet, der tillader den at blive udfoldet som en egentlig, potent ("stærk") kritik af kapitalismen. For at opnå denne legitimitet må den økologiske bevægelse (eller hvad dens nye form vil blive benævnt) overvinde disse filosofiske problemer i dybdeøkologien. Denne mulighed kan her kun skitseres og potentialet identificeres, men for at klargøre pointen vil jeg kort overgå fra den mere beskrivende gennemgang af miljøbevægelsens udvikling til en filosofisk-normativ og mere aktiv undersøgelse af det kritiske potentiale i dybdeøkologien, samt de problemer i den, der har gjort at den endnu ikke har vundet et troværdigt fodfæste trods sit kritiske potentiale.

Fra dybdeøkologi til klimakonferencer

Dybdeøkologien, der blev udviklet fra Arne Næss' kombination af filosofi og (den nye videnskab) økologi op igennem 1970erne og 1980erne, var et forsøg på at skabe en egentlig miljøpolitisk bevægelse, der ikke stillede sig tilfreds med anerkendelse og repræsentation – formentlig den mest entydige version, vi har set, af det, jeg kalder en "naturlig" miljøbevægelse. Dybdeøkologien udsprang af opmærksomheden på, at noget var ved at gå virkelig galt, og at "vi kørte i den forkerte retning". Rachel Carson bemærkede, i et interview kort før sin død i 1964, at "[m]enneskets holdning til naturen er i dag af afgørende vigtighed, simpelthen fordi vi nu har fået en skæbnesvanger magt til at ændre og ødelægge naturen." (Natural Resources Defense Council 1964). Den franske filosof Michel Serres har i samme ånd sagt, at Hiroshima er hans filosofis eneste objekt, fordi der med atombomben skete en omvendning i forholdet mellem mennesket og dets omgivelser. Pludselig kunne vi selv skabe den destruktion, vi i århundreder havde tilpasset vore evner og redskaber til at forebygge og undgå fra naturen.

Truslen om en global atomkrig var i sig selv naturligvis skrækindjagende, men Hiroshima kan også fungere som et symbol på vores samlede, videnskabeligt-industrielle indvirkning på naturen, der tog voldsom fart fra slutningen af 1800-tallet. Hastigheden af destruktionen og forureningen, sammen med den pludselige bevidsthed om, at vi praktisk talt ingen tanker havde

gjort os om bivirkningerne af de sidste 100 års teknologiske fremgang, skabte derfor i 1960'erne en atmosfære af akut behov for politisk og filosofisk handling.

George Sessions og Arne Næss definerede i 1973 de otte punkter i den såkaldte "dybdeøkologiske platform". De repræsenterer et forsøg på at definere de problemer, Jorden står overfor og de principper, der bør følges i menneskenes omgang med miljøet – mest prægnant udtrykt i det tredje af de otte punkter: "Menneskene har ingen ret til at reducere livets rigdom og diversitet undtaget for at opfylde vitale behov," og en mere almen erklæring af nødvendigheden af at ændre "grundlæggende økonomiske, teknologiske og ideologiske strukturer". Disse punkter repræsenterer hvad man kunne kalde en etisk intuition: Vi kan ikke blive ved med at fortsætte med det, vi gør. Det ødelægger både livet og omkring os og (i sidste ende) os selv. Det filosofiske grundlag for denne intuition var ganske vist vanskeligt at eksplicite. Sessions og Næss udformede med vilje deres platform på en sådan måde, at enhver der støttede de otte punkter kunne tilslutte sig bevægelsen, mens det metafysiske eller filosofiske grundlag for tilslutningen var åbent for fortolkning. Fælles skulle dog være en fornemmelse for økocentrisme, dvs. idéen om at alt i det økosystem, vi kalder Jorden, har værdi i sig selv – uanset om dets nytteværdi er for menneskearten. Det er dette, der adskiller dybdeøkologien fra "Overfladisk Økologi", der ifølge Næss kæmper "imod forurening og ressourcefattigdom" alene fordi, den bekymrer sig om "helbred og rigdom for folk i de udviklede lande" (Sessions 1995: 151). Overfladisk Økologi er ikke løsningen på menneskets forhold til naturen, fordi den ikke er universel og radikal nok. (Det kan ikke overraske, at jeg er overbevist om, at Arne Næss ville kalde det, jeg har beskrevet som "miljøbevægelsens nye ånd", for overfladisk økologi).

Den "dybe" anti-humanisme i dybdeøkologien er efter min mening både dens stærkeste og dens svageste side. Nedenfor vil jeg vende tilbage til nogle af dens stærkere sider, men forinden vil jeg optegne, hvad jeg mener, er de centrale filosofiske problemer i det meste af den metafysik, der har ledsaget bevægelsen.

Den økocentriske anti-humanisme i dybdeøkologien er blevet således defineret af den australske filosof Warwick Fox:

Det er idéen om, at vi ikke kan lave nogen skarp ontologisk skelnen indenfor det eksisterende: at der ikke er nogen tvedeling i realiteten mellem den menneskelige og den ikke-menneskelige sfære. (DesJardins 1993: 218)

Ved at forbinde de problemer, der er opstået i kølvandet på den videnskabelige og teknologiske udvikling, med en skolebogsforståelse af cartesiansk dualisme, har dybdeøkologer en tendens til at "løse" det filosofiske problem om menneskets placering i verden ved simpelthen at slette det "ekstra" lag i den menneskelige eksistens, om man så kalder det *res cogitans*, transcendentalt

subjekt, selv-bevidsthed eller ånd. "Indbygget i samfundsvidenskaberne er", som George Sessions skriver, "en menneske/natur dualisme, der kan eksemplificeres ved synspunktet om en "anden natur", der hævder, at civilisationen har "transcenderet" eller "udviklet sig ud af" naturen og derfor ikke er underlagt evolutionære/økologiske love" (Sessions 1995: 97).

Denne "anden naturs" arrogance på vegne af menneskeheden er roden til alt ondt. Når blot vi kommer af med dette overflødige ideologiske lag, vil det blive muligt at orientere os imod naturen igen og se os selv som ydmyge skabninger på linje med ulve, edderkopper og træer. Problemet med pesticiderne er, at nogen overhovedet havde arrogancen til at finde på dem, og snarere end at forvente, at videnskaben udvikler nye metoder til at forhindre eller kontrollere de negative effekter fra det teknologiske fremskridt, bør vi stille spørgsmålstejn ved selve idéen om at basere samfundet på et *Gestell*, der ifølge selve dets natur altid løber forud for sig selv. (Faktisk opererer EU i dag med en liste på ca. 100.000 kemikalier, der udledes i det naturlige miljø uden noget klart billede af de mulige konsekvenser). Michel Serres' bemærkning om, at hans bog *Naturpagten* skulle have heddet Epistemodicéen (dvs. "retfærdiggørelsen af viden"), hvis ikke det var sådan et grimt ord, kunne siges at være emblematiske for den fundamentale mistillid til videnskaben, der karakteriserer de fleste filosofiske aktivister i den dybdeøkologiske bevægelse. Med hvilken ret har vi overhovedet viden(skab)? Den ofte sværmeriske (og nogle gange direkte hykleriske) fascination af "vildnisset" og "det vilde" er en anden konsekvens af den radikale anti-antropocentrisme.² Som kritik af kapitalismen er denne udlægning af dybdeøkologien let at modvirke, latterliggøre eller blot overhøre – den fremstår som regel som en bagudskuende, reaktionær og uopfindsom modstand mod alt "teknisk" eller "videnskabeligt."

Mere præcist indebærer den meget radikale anti-antropocentrisme i de fleste former for dybdeøkologi efter min mening som oftest simpelthen filosofiske fejltagelser. Først og fremmest er der selvfølgelig det modargument, der minder om et *reductio ad absurdum*: Hvis bjerge, edderkopper og regn har værdi i sig selv og dermed en eller anden form for rettigheder, hvad så med jordskælv, vira og oversvømmelser? Har HIV intrinsisk værdi, og hvis det ikke har, ifølge hvilke kriterier kan vi så fastslå det? Eller når et økosystem hævdes at have intrinsisk værdi uanset menneskelige interesser, er dette så ikke en praktisk selvmodsigelse, eftersom selve definitionen af noget som et økosystem er en videnskabelig beskrivelse eller model, der reducerer naturens "uregerlige kompleksitet" (med et udtryk fra Peter Taylor) for praktiske formåls skyld? At definere et økosystem er et fuldstændig meningsfuldt anliggende. Det giver kohærens og mening til en mangfoldighed af indtryk og observationer, og evnen til at gøre dette er et fundamentalt træk ved den menneskelige fornuft. Men netop fordi, det så åbenbart er afhængigt af sin beskrivelse, kan et økosystem ikke meningsfuldt tilskrives nogen kvaliteter forud for menneskelig indblanding i det.

For det andet er der faktisk, som jeg ser det, nogle gange et egentligt spørgsmål, om der er totalitær tænkning på spil, når dybdeøkologer forsøger at forestille sig det samfund, de stiler efter. Hvis de "excessive" eller "transcendente" tendenser i den menneskelige natur ("den anden natur") skal tæmmes eller bortskaffes, forekommer det at fortrængning er den eneste medicin, der virker. De spørgsmål, filosofien altid har stillet (om subjektivitet, frihed, tro, uendelighed osv.), og som ifølge Kant er så naturlige for os som at trække vejret, må tysses ned for at opnå:

ren luft, rene floder, tilstedeværelsen af pelikaner og fiskeørne og gråhvaler i vore liv, laks og ørreder i vore vandløb, umudret sprog og gode drømme. (Snyder i *Sessions* 1995: 143)

For det tredje har dybdeøkologien pga. sin bagudskuende naturalisme meget svært ved at forklare, hvorfor mennesket har et moralsk ansvar for at bevare og beskytte vildnisset og diversiteten rundt om på kloden. Denne formulering hos Gary Snyder eksemplificerer dette paradoks ret tydeligt:

Mennesket er blot en del af livets tæppe – afhængigt af hele tæppet for overhovedet at eksistere. Som det højest udviklede værktøjsbrugende dyr, må det anerkende, at de ukendte evolutionære skæbner i andre former for liv må respekteres, og handle som en omsorgsfuld beskytter af jordens fællesskab af væren. (ibid.: 141-142)

Hvis mennesket "må anerkende," at andre former for liv skal "anerkendes," gælder det så også for løver og krokodiller og bjerge? Bør de også "anerkende," at zebraer, fisk og nåletræer skal respekteres? Og hvis ikke, hvad adskiller så menneskearten, siden den har dette særlige ansvar? Er det ikke netop kun den meget foragtede "anden natur", der åbner muligheden for at hæve sig over de rent dyriske behov og tilføje noget mere til naturen end det at æde, sove og reproducere? Jeg mener, at den variation af Kants kategoriske imperativ, der siger at enhver bør "handle på en sådan måde, at maksimen for hans handling kunne blive en almen naturlov" (Kant 1990b) stadig giver særdeles god mening, endda som et princip for miljøaktivisme. Da Kant skrev det, blot 30 år efter det voldsomme jordskælv i Lissabon, var menneskeheden umiddelbare opgave selvfølgelig at "kontrollere naturen", dvs. at sikre tag over hovedet, helbred og præventive forholdsregler over for naturens magtfulde kræfter. I dag, 60 år efter Auschwitz og Hiroshima, forekommer opgaven sandelig i højere grad at være at kontrollere os selv. Men for at bekæmpe ødelæggelser og undermineringen af "naturens økonomi" har vi akut brug for etisk og politisk kreativitet, som det er vanskeligt at forestille sig fra en pandabjørn eller en laks.

De værste forsøg på at underbygge den dybdeøkologiske platform beløber sig til, hvad jeg i mangel af et bedre udtryk, vil kalde dum naturalisme (en naturalisme der blot vil skære alt det ikke-naturlige, tekniske og videnskabelige væk). Men der er dog også en anden vej at gå med anti-humanismen, også – i hvert fald et stykke af vejen – sammen med Arne Næss og den økologiske tænkning; en vej, der kan vise sig at stille en ny udfordring til kapitalismen.

Næss modsætter sig den humanistiske reduktion af subjektet eller selvet til egoet, og dermed introducerer han en interessant splittelse i den menneskelige subjektivitet. "Vi undervurderer os selv. Og jeg understreger "selv". Vi har en tendens til at forveksle vores "selv" med det snævre ego" (ibid.: 225). Næss definerer over for egoet det "økologiske selv", der adskiller sig fra egoet ved, at det repræsenterer den større baggrund, som overhovedet muliggør fremkomsten af egoet. Det er egoer, der kræver anerkendelse og underholdning i "ego-logien". Egoer er artistiske og kreative, men: "Formentlig kommer opfattelsen af ens eget ego ret sent, sådan noget som efter det første år. I begyndelsen er der kun et vagt netværk af relationer" (ibid.: 231). Hvor egoet repræsenterer individualitet og en vis selvoptagethed (og orienterer sig mod verden), repræsenterer det økologiske selv gensidig afhængighed, forbindelse og solidaritet (og orienterer sig mod naturen). Denne oprindelige forbundethed ledsager mennesket, hvor ego-istisk det end bliver, og hvis vi ikke er tilstrækkelig opmærksomme på det, kan vi ende med at underminere grundlaget for overhovedet at have de artistiske egoer, vi går så meget op i.

Næss forsøger at give en filosofisk forklaring af en tendens i mennesket, især mennesker, der lever i tæt afhængighed af deres naturlige omgivelser, til at betragte stedet som "en del af dem selv". Da en norsk lappe for eksempel var anklaget for retten for en ulovlig protest mod ødelæggelse af en flod nær hans hjem, forsvarede han sig med at sige, at han anså floden for at være "en del af ham selv." Det kan være fristende at henvise en sådan intuition til den "dumme naturalisme" og dens reduktion af mennesket til en ureflekteret første ordens natur eller at understrege den (beskrevne) form for romantiserende opfattelse af det vilde og det primitive, som megen økologisk tænkning lider under, når den trækker på sådanne eksempler. Men man kunne også prøve at se efter eventuelle ressourcer for tænkning.

Næss omformulerer relationen mellem mennesket og dets sted som følger: "Min relation til stedet er sådan, at hvis stedet forandres, forandres jeg" (ibid.: 231). Min bevidste opførsel er indskrevet i et større netværk, som jeg ikke kan overskue. "Jeg tænker," som Inger Christensen skriver, "altså er jeg en del af labyrinten". Hvis mit sted forandres, forandres jeg – om jeg er bevidst om det eller ej. Det er i denne betydning, at Næss kan sige at "vi er engageret i selvforsvar" (ibid.: 232). Selvforsvaret handler om at tage vare på os selv ved at tage vare på den natur, vi er en del af – og som har været under et voldsomt pres siden vi opfandt dampmaskinen og atombomben. I dag stiller dette spørgsmål sig igen som spørgsmålet om, hvordan vi skal forholde os til de menne-

skeskabte klimaforandringer, og det er som om vi nu igen ser konturerne af en polarisering af debatten med en tydeligere "verdenslig" tilgang, der (krampagtigt, vil nogen hævde) fastholder de bestående spilleregler for at håndtere miljøproblemer, mens andre efterhånden begynder at (gen)artikulere en mere radikal kritik, der kræver mere radikale forholdsregler.

De seneste års relativt intense debat om klimaforandringerne, deres årsager og konsekvenser, antyder, at miljøsagen igen er på vej frem på den politiske dagsorden, og at den muligvis vil kunne vokse med en hast, der kræver meget stor manøvreduktighed fra politikere og virksomheder for at undgå at blive til en ny alvorlig krise for kapitalismen. Modstanden mod i første omgang overhovedet at tage klimaforandringerne alvorligt havde naturligvis mange årsager, inklusive en helt reel skepsis over for naturvidenskabens neutralitet og forklaringsstyrke, samt egentlige økonomiske interesser i at fastholde vækst og traditionelle energiformer. En meget stærk tendens i modstanden er imidlertid efter min mening netop det, man kunne kalde den "verdenslige" tendens – som blev mest markant artikulert af statistikerne og debattøren Bjørn Lomborg. Hans "vision" var (og er for så vidt) klar: Vi har kun så og så mange penge til rådighed til filantropiske projekter som miljøet og udviklingen i den tredje verden. Hvordan skal vi prioritere dem? Konsekvenserne af klimaforandringerne er statistisk set stadig relativt usikre, så burde vi ikke bruge pengene på en effektiv indsats for at bekæmpe AIDS i Afrika i stedet? I betragtning af de fjerne udsigter for de mest alvorlige konsekvenser af den globale opvarmning, og den ledsagende mulighed for at udvikle tekniske løsninger på problemerne undervejs for at mildne skaderne, burde vi så ikke placere vores penge på det sikre væddemål – at mange flere liv kan reddes meget hurtigt gennem en beslutsom indsats i udviklingslandene?

Lomborg støttede den almindelige forestilling om, at miljøaktivister grundlæggende er romantiske drømmere, der i sidste ende er klar til at værdsætte økosystemers integritet højere end afhjælpningen af konkret, menneskelig lidelse. Men endnu vigtigere understøttede han også meget markant den ideologiske konsensus omkring den opfattelse, at egentlig politisk forandring er umulig. Eftersom vi kun har et begrænset beløb til rådighed til "gode" formål, bør vi allokere det så effektivt som muligt – præcis som når man investerer på aktiemarkedet – for at sikre det størst mulige udkomme. For at gøre dette er alt, hvad man behøver, de tilgængelige data, en cost-benefit analyse og en utilitaristisk idé om at lade det fare, som ikke scorer højt nok på smerte-nydelse måleren. Hvor smerteligt det end må forekomme vore følelsesfulde hjerter, må vi opgive gletscherne i Grønland og de fleste af bosættelserne i Bangladesh, men sammenlignet med de akutte problemer med fattigdom og sygdom, specielt i Afrika, burde valget ikke være svært at foretage for ansvarlige politikere.

Denne afpresning af miljøbevægelsen er allerede problematisk i dens reduktion af løsningen af verdens problemer til et spil om prioriteter inden for

en ideologisk defineret økonomisk nødvendighed. Derudover er det bemærkelsesværdigt, at i løbet af de ganske få år med statistiske diskussioner om distributionen af finansielle midler "inden for det muliges grænser" er prognosen for alvorligheden af de kommende klimatiske forandringer blevet langt mere entydig og endnu mere bekymrende. Effekten af Lomborgs "skepsis" synes i dag ikke længere at være at så alvorlig tvivl om realiteten af klimaforandringerne, men derimod netop at fastholde energimæssige og økonomiske prioriteter på trods af den stadigt mere entydige viden om deres konsekvenser.³ Denne trods kan bedst forklares gennem netop den meget stærke og udbredte ("verdenslige") opfattelse af, at miljøet er blevet absorberet og overtaget af det politiske establishment som en sag blandt andre, og at det må prioriteres og vægtes på lige fod med andre hensyn, men den ego-istiske (i Næss' forstand) trods forstærker muligvis blot styrken af den kritik, der vil fremkomme, når problemerne ikke længere kan holdes fra livet. Et enkelt eksempel illustrerer meget godt, hvordan den ego-istiske, "verdenslige" opfattelse har haft et stærkt greb om miljødebatten de seneste 20-30 år – og hvordan den grønne forbrugerskandale og miljødemonstrationerne i 1995 i virkeligheden markerede den "verdenslige" miljøbevægelses status som begrænset, lokal aktør uden det globale perspektiv, der prægede miljøbevægelsen i dens første år.

Klimaforandringernes væsentligste problem er ophobningen af CO₂, som af langt de fleste forskere anses for at være den afgørende faktor i den globale opvarmning. Fordi havet imidlertid er den vigtigste aftager af overskydende CO₂ i atmosfæren er balancen i havet afgørende, og den er i færd med at blive forskubbet, hvilket dels kan accelerere atmosfærens opvarmning, dels kan ødelægge fødegrundlaget for havets planter, fisk og dyr. Havet kan ikke længere følge med. I 2065, anslås det, vil der af denne grund simpelthen ikke længere være koralrev i verdenshavene – de vil være "spist" af CO₂-omsætningen. Dette understreger pointen fra tidligere om de farceagtige demonstrationer mod Frankrigs atomprøvesprængninger i Stillehavet i 1995. Mens vrede og "ansvarlige" politiske forbrugere protesterede imod den trods alt begrænsede ødelæggelse, som de franske atomprøvesprængninger forårsagede, deltog vi alle sammen, gennem det samlede pres på miljøet fra CO₂-udledningerne, aktivt i den irreversible destruktion af alle koralrev over hele verden. Det er disse globale konsekvenser af kapitalismens produktionsformer, der kræver en radikal omstilling af en lang række af samfundets mest fundamentale økonomiske aktiviteter – fra energiforbrug over fødevarerproduktion til transport og byggeri.

Den forandring, der er sket i menneskets forhold til den omgivende natur (med Hiroshima og DDT), er således ikke blevet tilbagerullet igennem de sidste 50 år. Tværtimod ser det ud til, at der er en endnu mere omfattende og universel trussel mod vores økonomi og samfund på vej i de menneskeskabte klimaforandringer, som muligvis kan genskabe en radikal kritik af kapitalismen. Måske kunne man opsummere problematikken som en mulig ny krise for

kapitalismen. Hvis dens første krise angik arbejderklassen som klasse (et kollektivt selv), og den anden krise angik det frustrerede individ med lidet givende jobfunktioner (et ego), angår den tredje krise muligvis dette egos tilhørsforhold til sit naturlige livsgrundlag (det økologiske selv). Således vil kapitalismens kriser kunne optegnes fremadskridende som krav om stadig mere specifikke hensyn (masse, ego, selv), men omvendt kan man dermed også se, hvordan hver af de senere kriser i virkeligheden var indeholdt i kapitalismen fra starten. Spørgsmålet er, om kapitalismen vil være i stand til endnu engang at transformere sig og skabe en "fjerde" ånd, der er økologisk og energimæssigt bæredygtig, eller om kapitalismen denne gang vil komme under kraftigere pres.

Noter

1. Jeg skylder stor tak til to anonyme reviewere for *Dansk Sociologi* for en række nyttige kommentarer og kritiske indvendinger.
2. Selv Peter Singer og hans utilitaristiske version af dyrerettigheder, vegetarianisme osv., anklages for at være "zoocentrisk sentientisme" (Rodman i Sessions 1995: 125), fordi Singer alene tilskriver værdi til de følelser af nydelse og smerte som haves af væsener, der ligner mennesker tilstrækkeligt, og dermed ekskluderer de former for eksistens, der ikke kan føle på den samme måde som vi.
3. Den danske stat fortsætter med at bygge nye kulkraftværker, mens væksten fastholdes som det afgørende politiske mål. Internationalt er klimadiskussionerne endnu i høj grad præget af strategiske og økonomiske hensyn. Ganske symptomatisk lovede USA's præsident George W. Bush for nylig (foråret 2008) at standse væksten i udledningen af CO₂ i 2025.

Litteratur

- Boltanski, Luc og Ève Chiapello (2005): *The New Spirit of Capitalism*. London: Verso.
- Carson, Rachel (1962): *Silent Spring*. London: Hamish Hamilton.
- DesJardins, Joseph (1993): *Environmental Ethics: An invitation to Environmental Philosophy*. Belmont: Wadsworth.
- Ferry, Luc (1995): *Den nye økologiske orden*. København: Samlerens Bogklub.
- Kant, Immanuel (1990a): *Kritik der reinen Vernunft*. Hamburg: Felix Meiner Verlag.
- Kant, Immanuel (1990b): *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. Hamburg: Felix Meiner Verlag.
- Natural Resources Defense Council (1964): "The Story of Silent Spring", <http://www.nrdc.org/health/pesticides/hcarson.asp>
- Nyberg, Mikael (2005): *Kapitalen.com – myten om det postindustrielle paradys*. København: Tiderne Skifter.
- Odum, Eugene (1953): *Fundamentals of Ecology*. Philadelphia: W.B. Saunders.
- Serres, Michel (1993): *Naturpagten*. København: Rhodos.
- Sessions, George (1995): *Deep Ecology for the 21st Century*. London: Shambala.

Taylor, Peter (2005): *Unruly Complexity – Ecology, Interpretation, Engagement*. Chicago: Chicago University Press.

UNEP (1972): Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, [http://www.unep.org/Documents.multilingual/Default.asp? Document ID=97&ArticleID=1503&l=en](http://www.unep.org/Documents.multilingual/Default.asp?DocumentID=97&ArticleID=1503&l=en)

